

נשיא ומייסד
הרב שאול ישראלי זצ"ל

חמדת ימים HEMDAT YAMIM

פרשת השבוע דברים תשפ"ג

קול דברים אתם שמעים ותמונה אינכם ראים

הרב יוסף כרמל, ראש כולל 'ארץ חמדה'

"אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל" (דברים א' א). כך, בהכרזה, נפתחת הפרשה. גם הפטרות מספר ירמיהו, שאותן קראנו בשבועיים האחרונים, פותחות בהכרזה: "דברי ירמיהו בן חלקיהו מן הפקנים אשר בענתות בארץ בנימן: אשר היה דבר יקוק אלי... " (ירמיהו א' א-ב). ההדגשה הכפולה בראש שני הספרים אומרת דרשני. הביטויים דבר-דיבור, חוזרים על עצמם מספר פעמים רב ביותר בשני הספרים (נעיר במאמר מוסגר כי יש הרבה מן המשותף לשתי הדמויות החשובות הללו). הניסיון לסדר את ספר דברים לכל אורכו, יגלה כי הבסיס, כמעט לכל דברי הספר, הוא עשרת הדיברות (לא נוכיח זאת כרגע). גם הכותרת של מתן תורה ומעמד קבלת עשרת הדברות, בהר סיני, פותחת כך: "וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר" (שמות כ' א). (עיינו גם בפסוקי הפתיחה לעשרת הדיברות בפרשת ואתחנן, ותזהו בקלות את החזרה המרובה על השורש דבר). הוכחנו כבר בעבר כי "דבר", בהופעות רבות בתנ"ך, משמעותו דבר ד' כלומר נבואה. לכן, ספר דברים פירושו ספר הנבואות של משה, ודברי ירמיהו פירושו נבואותיו של ירמיהו. (עיינו בפרשת כי תצא לשנת תשע"ב). הדגשה זו מביאה אותנו ישירות לשאלה: מה קודם למה, העיניים לפה והפה לאוזן? או שאולי הסדר שונה לחלוטין. ננסה באמצעות הפסוק הבא להוכיח את דברינו. בפרשת ואתחנן, כהקדמה לחזרה על עשרת הדברות, מכריז משה רבנו: "וידבר יקוק אליכם מתוך האש קול דברים אתם שמעים ותמונה אינכם ראים זולתי קול" (ד' יב). הקול הוא המודגש וממילא השמיעה באוזן. האוזן שומעת את הדברים – את התוכן היוצא מן הפה, והראיה היא השולית, ומבחינה מסוימת גם בעלת סממן שלילי. לכן, אין זה פלא כי מיד אחרי סיפור המסע של עם ישראל במדבר, מיציאת מצרים ועד ערב הכניסה לארץ, שמסתיים בתחנונו של משה, מילות הסיכום פותחות בהכרזה: "ועתה ישראל שמע... " (ד' א), וגם הנאום הבא פותח באותו מטבע לשון: "ויקרא משה אל כל ישראל ויאמר אלהם שמע ישראל את החקים ואת המשפטים אשר דבר באזניכם היום ולמדתם אתם ושמרתם לעשותם" (ה' א). (בפרשיות קריאת שמע נעסוק בע"ה בשבוע הבא). אם כך, נציע כי האוזן היא האיבר החשוב ביותר, אחר כך הפה ורק אחריהם העין. עד לתקופה האחרונה יכולת הדיבור הייתה תלויה בתפקוד טוב של האוזן, לכן, כל מי שהיה חרש היה גם אילם, ר"ל. ההתפתחות הטכנולוגית והרפואית שיפרה, בחסדי השם, לאין ערוך, את מצבם של כבדי השמיעה. מי שהדגיש את מקומה החשוב של האוזן היה גם דוד המלך, הוא מכריז בפסוקים המתארים היבטים חשובים ביותר של חייו: "אזנים פריתי לי.... אז אמרתי (בפה) הנה באתי במגלת ספר כתוב עלי (קריאה בעין)" (תהלים מ"ז – ח). הרחיב ברעיון זה תלמידו של מרן הראי"ה קוק, הרב דוד הכהן המכונה הנזיר, בספרו החשוב "קול הנבואה". בשבוע הבא נביא גם מדבריו.

נסיים בנושא הקבוע המטריד את מנוחתנו בחודשים האחרונים:

חוסר ההקשבה של הקיצונים משני הצדדים והשתלטותם על השיח הציבורי מדאיג מאוד.

לאוזן יש תפקיד נוסף. האוזן היא האיבר המופקד על שמירת האיזון הגופני. כשמה כן היא, מאזנת ומגנה מפני נפילות.

הבה נתפלל לאיזון בכל התחומים, איזון שיושג גם מהאזנה של כל אחד לצרכיו של השני.

לע"נ הנופלים במערכה על הגנת המולדת הי"ד

לעילוי זשבת

הרב ישראל רוזן י"ג בחשוון תשע"ח	הרב יהושע רוזן ט"ו באדר א' תשפ"ב	מר משה וסרצוג כי בתשרי תשפ"א	פרופ' ישראל אהרוני י"ד בכסלו תשפ"ג	הרב ד"ר ג'רי האכבוים י"ח באדר ב' תשפ"ב
מרת לאה מאיר כ"ז בניסן תשפ"ב	מר יצחק טרשנסקי כ"ח באדר תשפ"א	מר זליג וגבי שרה ונגרובסקי כ"ה בטבת תשפ"ב / י' בתמוז תשע"ד	מר זליג וגבי שרה ברכפלד כ"ה בטבת תשפ"ב / י' בתמוז תשע"ד	מר שמואל וגבי אסתר שמש י"ז בסיוון / כ' באב
בלהה בת ישראל מרמורש ז"ל א' מנחם אב תשפ"א	הרב שלמה מרזל י' באייר תשע"א	הרב שמואל כהן שבט תשפ"א	ר' מאיר וגבי שרה ברכפלד (שרה - ט"ז בטבת תש"ף)	הרב אשר וגבי סוזן וסרטיל ט"ז בכסלו / אלול תש"ף
חיים לייב בן מיכאל קרייסל ב' בשבט	הרב ראובן וחייה לאה אברמן ט' בתשרי תשע"ו / כ' בתשרי תשפ"ב	ר' אברהם ומרת גיטה קליין י"ח באייר / ד' באב	ר' אברהם ומרת גיטה קליין י"ח באייר / ד' באב	ר' אליהו כרמל וגבי מלכה טויבע כרמל ח' באייר תשע"ו / י"א במנחם-אב תשס"ט
לע"נ הרב יוסף מרדכי שמחה שטרן ז"ל נלב"ע כ"א באדר א' תשע"ד	ר' שמואל וגבי רבקה ברנדמן ט"ז בטבת תשפ"ג / ח' באייר תשפ"א	גבי מירה קושיצקי נלב"ע כ"ב בסיוון תשפ"ג	גבי מירה קושיצקי נלב"ע כ"ב בסיוון תשפ"ג	גבי ג'ולי קושיצקי י"ט באדר ב' תשפ"ב

ארץ חמדה, ע"ר Eretz Hemdah

רח' ברוריה 2, ירושלים 91080 2 Bruriya St., Jerusalem

Tel: 02-5371485 50: WWW.ERETZHEMDAH.ORG info@eretzhemdah.org

חמדת השבת

הרב בצלאל דניאל – ראש תוכנית מורנו מבית 'ארץ חמדה'

תשעה באב ו'שבת שבתון'

השבת שבת חזון. השבת הקודמת לתשעה באב, אחרי שהתחלנו למעט בשמחה. בשבת זו ישנו מתח בין שני דברים: מצד אחד, נכנסנו לתקופת אבלות על החורבן. מצד שני, התורה מצווה לכבד את השבת! דוגמא לביטוי של המתח הזה מופיע בדברי הרמ"א (בתחילת סימן תקנא של אורח חיים). באשכנז של תקופת הרמ"א נהגו להתייחס לשבת זו כשבת של אבלות, ואפילו לא ללבוש בגדי שבת. אך רוב הפוסקים (גר"א, ר"י עמדין, ועוד ועוד) ראו בכך פגיעה בכבוד השבת, ולכן ציוו לכבד את השבת בבגדי שבת. מתח דומה קיים ביחס לכבוד ועונג שבת במאכלי שבת. להלכה (שו"ע אורח חיים תקנב סעיף י) נפסק שאפילו אם תשעה באב עצמו יוצא בשבת, "אוכל בשר ושותה יין ומעלה על שלחנו אפילו כסעודת שלמה בעת מלכותו".

חז"ל תיקנו את צום תשעה באב במקביל לצום יום הכיפורים. הימים הללו בהחלט מקבילים: יום הכיפורים הוא היום בו נציג עם ישראל פוגש את הקב"ה כביכול פנים אל פנים, ואילו תשעה באב הוא יום הסתר הפנים הגדול. אנו מתענים ביום הכיפורים כדי שנהיה במדרגה ראויה לפגוש את הקב"ה, ואילו בתשעה באב אנו מתענים מתוך צער על כך שהקב"ה הקטין משמעותית את יכולתנו להיפגש עמו. לכן חז"ל השוו את הצומות מכמה בחינות: הצום מתחיל בשקיעת החמה (ולא בעלות השחר); איסורי תענית אחרים: רחיצה סיכה וכו' אסורים בשניהם, בשונה מיתר הצומות. חז"ל ציינו את הסתר הפנים שבתשעה באב בדרכים נוספות, שאינן מתאימות ליום הכיפורים: התנתקות מלימוד תורה, צינור המקשר אותנו לקב"ה; ישיבה על הקרקע (או כסא סמוך לקרקע); לא לשאול זה בשלום זה, בכדי לחוש שאנו נזופים לפני המקום.

מצד שני, ישנם מספר הבדלים משמעותיים בין הצומות: **חולים**: איסור האכילה ביום הכיפורים הוא איסור כרת חמור מן התורה. לכן עקרונית רק חולי שיש בו סכנה דוחה את התענית. לעומת זאת, תשעה באב זו גזירה דרבנן, וחז"ל לא גזרו את הצום על חולים שנופלים למשכב (כלומר, חולה שזקוק לשכב במיטה מחמת חליו. שולחן ערוך אורח חיים סימן תקנד סעיף ו).

חולה הנדרש לבלוע תרופה, ואינו מסוגל לבלוע אותה ללא מים: ביום הכיפורים עליו לפסול את המים משתייה (לדוגמא להשרות תיון בכמות קטנה של מים, וכך המים יהיו מרים). בתשעה באב אין דרישה שכזו, ומותר לו לשתות מעט מים יחד עם התרופה. **אכילה פחות פחות מכשיעור**: התורה אוסרת לאכול ולשתות ביום הכיפורים. התורה הגדירה כמות של "אוכל" ו"שתייה", שאכילה פחות מהן אינה מחייבת כרת (אך עדיין אסורה). לאור זאת, במצבי חולי שונים אסור לאדם לצום, אך הלכתית נכון יותר שיאכל כמויות קטנות, בכדי להימנע מאיסור כרת. חשוב לשים לב שבתשעה באב ההלכה שונה: הצום לא נגזר על החולה. אם כך, מי שמוגדר הלכתית כ'חולה' אינו מחויב לצום כלל. אין עניין לאכול פחות פחות מכשיעור (שו"ע אורח חיים תקנד ו). חשוב לציין שבמצבים מסוימים אדם בריא יהיה מוכרח לאכול, מסיבות שונות. לפעמים במצבים אלו אכן נכון יותר לאכול פחות מכשיעור. על כך כדאי להתייעץ עם פוסק הלכה (ביאור הלכה תקנד ד"ה *דבמקום).

מעוברות ומניקות: מצד אחד, בגמרא ובשו"ע (אורח חיים תקנד סעיף ה) מבואר שמעוברות ומניקות צמות כמו שהן צמות ביום הכיפורים. מצד שני, עלינו לשים לב שזה שיש כלל לא אומר שאין רבות היוצאות מן הכלל. השולחן ערוך מדבר על אישה בהריון שתסבול מעט יותר מהרגיל, אך לא תגיע לכלל סכנה או חולי מחמת הצום. לכן: אישה שהריונה קשה ומכביד עליה, שנכנסת לצום בתחושה פחות בריאה מהרגיל, שיש לה היסטוריה של חולשה בהריון, שהריונה בסיכון, שחשה שמתחילה התייבשות שעלולה לגרום לצירי לידה, או שהרופא אמר לה שאסור לה להתקרב להתייבשות – לכל אלו אסור לצום בתשעה באב. אמנם זה פוטר את רוב המעוברות מהצום, אך כאמור, דברי השו"ע נאמרו על מעוברות מסוימות, ולא כולן (לכן כאמור לעיל כדאי להתייעץ).

דבר דומה נכון ביחס למניקות. אם המניקה חשה פחות בריאה מהרגיל או יבשה מהרגיל היא פטורה מהצום. הצום נגזר על האמא, ולא על התינוק. לכן אם הצום עלול לגרום להפסקת החלב, הרי שזו פגיעה בתינוק שחז"ל לא גזרו, ולכן אסור לאישה זו לצום. מניקה המעריכה שהצום לא יפגע בחלב שלה רשאית לצום, אך מחובתה לשים לב שאם היא מבחינה בתחילת פגיעה בחלב, היא חייבת לשתות מיד. ונצטט מלשון הגרש"ז (הליכות שלמה פרק ט"ז דבר הלכה הערה ז): "ובכל פרטי דינים אלו אין להתחשב כלל עם האפשרות להזין את התינוק בתחליפי חלב, לפי שמזונו הטבעי הוא חלב אמון".

אין דבר חשוב מהכרת הטוב. וישנה חובת הכרת הטוב עצומה לקב"ה שקיבץ גלויותנו והביאנו אל הארץ הטובה (כפי שמפרשת הגמרא במסכת ברכות דף מח: "הארץ הטובה" – זו ירושלים עירך וציון משכן כבודך), וכבר הכריז מוטה גור "הר הבית בידינו!". ברוך ה', המצב הגשמי של עם ישראל מעולם לא היה טוב יותר. אמנם המצב הביטחוני הנוכחי טעון שיפור, ואנו מתפללים לתיקונו (אגב, בעזרת כוחות הבטחון, שעצם קיומם אינם מובנים מאליהם), אך גם הוא מהטובים ביותר שהיו לישראל אי פעם. מצד שני, טרם זכינו, רוחנית ופוליטית, להשיב את השכינה אל מקומה - בית זבול. בשבוע זה אנו מוכרחים להדגיש את הפער בין הרצוי והמצוי. אנו קרובים לגאולה שקשה לנו להרגיש שמשוהו חסר. זו העבודה המורכבת של ימי בין המצרים, שעלינו להעצים משנכנס אב: לדעת שלמרות שהחיים שלנו נוחים ונעימים, מרכז חיינו ורמת השכנת השכינה בתוכנו עדיין חסרה מאוד.

ניתן ליצור קשר עם הכותבים דרך: info@eretzhemdah.org

מתפללים לרפואתם השלימה, בתוך שאר חולי עם ישראל, של:

חנה בת אוריה	ניר רפאל בן רחל ברכה	טל שאול בן יפה
נטע בת מלכה	פנינה ציפורה בת מרים	ר' יצחק בן בריינדל גיטה
רבקה בת שרה בלה	הילה צפנת בת שרה טובה	חוה ראנלה בת פיילא
ירחמיאל בן זלאתה רבקה	הילל בן תמר שפרה	משה בן רחל
חיים מרדכי פרץ בן אסתר מלכה	אריה יצחק בן גאולה מרים	עובדיה בן אסתר מלכה
אורי לאה בת חיה תמימה	ז'קלין בת רינה	יוסף בן אורית
מאירה בת אסתר	מיכאל אלכסנדר אברהם בן שרה מלכה	

אֶרֶץ אֲגָדָה

הרב מרדכי הוכמן

רבי שמעון הנשיא (המירוני)

במסכת גיטין (דף יד, ב) מובאת ברייתא:

"הולך מנה לפלוני, והלך ובקשו ולא מצאו – יחזרו למשלח, מת משלח – רבי נתן ורבי יעקב אמרו: יחזרו ליורשי משלח, ויש אומרים: ליורשי מי שנשתלחו לו, רבי יהודה הנשיא אמר משום רבי יעקב שאמר משום רבי מאיר: מצוה לקיים דברי המת, וחכמים אומרים: יחלוקו, וכאן אמרו: כל מה שירצה שליח יעשה, אמר רבי שמעון הנשיא: על ידי היה מעשה, ואמרו: יחזרו ליורשי משלח." רבי שמעון הנשיא שמוזכר בסיום הברייתא אינו מוזכר בשום מקום אחר, והסוגיה (גיטין דף טו, א) מתלבטת בהמשך האם מדובר בתנא בשם רבי שמעון הנשיא או שמא מדובר בתנא רבי שמעון שאמר את דבריו בשם הנשיא, והספק לא הוכרע: "אבעיא להו: רבי שמעון הנשיא, נשיא הוא או משמיה דנשיא קאמר? תא שמע, דאמר רב יוסף: הלכה כרבי שמעון הנשיא. ועדיין תיבעי לך, נשיא הוא, או דקאמר משמיה דנשיא? תיקו."

ובהמשך מתלבטת הסוגיה בהבנת הפסיקה של רב יוסף:

"גופא, אמר רב יוסף: הלכה כרבי שמעון הנשיא. והא קיימא לן: דברי שכיב מרע (חולה שנוטה למות) ככתובין וכמסורין דמו (ולפיכך זכה המקבל במתנה והיא שייכת לו וליורשיו)! רב יוסף מוקי לה בברייתא (כלומר, מעמיד את הברייתא שמדובר שנותן המתנה היה בריא בעת שמסר אותה לשליחו). והא 'ליורשי משלח' קאמר (ואם כן מדובר שמוסר את המתנה מת לאחר מכן), וקיימא לן: מצוה לקיים דברי המת (שאם מת אותו בריא שמסר את המתנה לשליח – מצווה על השליח לקיים את רצון הנפטר ולמסור את המתנה)! תני: 'יחזרו למשלח' (צריך לתקן את הגרסה בסיום הברייתא ומדובר שמשלח המתנה בכלל לא מת, ולכן תחזור המתנה אליו)."

התירוץ של הסוגיה תמוה. רב יוסף פסק כרבי שמעון הנשיא, אך מכיוון שפסיקה זו אינה מתאימה לפסיקה המקובלת, מסבירה הסוגיה שמשלח המתנה בכלל לא מת. והרי מפורש בתחילת הברייתא שמשלח המתנה מת. ומפורש בהמשך שרבי יהודה הנשיא אמר שמצווה לקיים את דברי המת, וכך עולה גם מהדעות שמובאות אחריו, וכי בחינם הוזכרו כל הדעות האלו בברייתא. וכיצד יכולה הסוגיה לומר שרב יוסף מתקן את הגרסה בסיום הברייתא. כיצד יתכן סיום שכזה שאינו מתאים לשאר הדעות שבברייתא?!

מחלוקת רבי אליעזר וחכמים בענין 'בני רוכל'

נראה שקושי זה נועד לרמז שיש להבין את הברייתא ואת הסוגיה שלא כפשוטן. לפני שהובאו דברי רב יוסף, הועמדו הדעות שבברייתא כתלויות במחלקת שבין חכמים לבין רבי אליעזר. לדעת חכמים יש דין מיוחד שנקרא 'צוואת שכיב מרע'; וחולה שנוטה למות יכול לחלק ולהקנות את רכושו באמירת פיו בלבד. ואילו לדעת רבי אליעזר, גם חולה זה צריך להקנות את רכושו בדרכי הקנין הרגילות. המחלוקת מוזכרת במשנה במסכת בבא בתרא, ומובא בה מעשה, והסוגיה במסכת גיטין הביאה אותו: "אמרו לו: מעשה באַמְן (הַאֵם) של בני רוכל שהיתה חולה, ואמרה: תנו כְּבִינְתִי (העטרה שלי) לבתי, והיא (יקרה מאוד ומוערבת) בשנים עשר מנה, ומתה, וקיימו את דבריה (והדיינים הורו לבנים לתת את העטרה לבת, ומכאן שצוואת שכיב מרע מקנה חפצים בדיבור בלבד ולכן הבנים לא ירשו את העטרה). אמר להן (ר' אליעזר לחכמים): בני רוכל תקברם אַמְן."

הקללה של רבי אליעזר אינה מובנת! מאחר שאימם של בני רוכל כבר מתה, כיצד תתקיים קללתו - "בני רוכל תקברם אַמְן"? ומתבקש שחז"ל מרמזים בקושי זה, שבמשנה משולבים גם דברי אגדה שדרכם מלמדים חז"ל זכות על הדמויות השונות שבעם ישראל. וחז"ל מבקשים שנעמיק ברמזי המעשה ונבין שקיימת מחלקת בהשקפת העולם בין ר' אליעזר לבין חכמים - מי מוגדר כ'חולה שמת' ומי מוגדר כ'חי ובריא'.

בצד הסמלי של המעשה, אימם של בני רוכל לא 'מתה' ממש, ויש מחלקת כיצד להתייחס אליה. לדעת חכמים היא 'חולה שמתה', ומכך שהיא הצליחה להקנות את העטרה בדיבור פיה בלבד יש ללמוד ש'צוואת שכיב מרע' מקנה חפצים גם בלא מעשה קנין רגיל. אך רבי אליעזר חולק על המסופר ולשיטתו, אמן של בני רוכל היא 'חיה ובריא', וצריך להשאיר אצלה את העטרה, והיא בכלל לא רצתה להעביר אותה לבתה. והתייחסותו לבני רוכל היא הפוכה; חכמים רואים בהם אנשים שהם 'חיים ובריא', אך לדעת ר' אליעזר - הם 'מתים שלא הובאו לקבורה'. ור' אליעזר רואה רוצה למצוא להם תקנה. לאימם (שלשיטתו היא 'חיה ובריא'), תהא נחמה במקצת כאשר בניה 'יובאו לקבורה'. ולפיכך הוא מתפלל עליהם, - "בני רוכל תקברם אַמְן". כדי להעמיק במשמעות הדברים צריך לברר מי הם "בני רוכל", וענין זה יתבאר לקמן.

אַבְקַת רֹכֵל

השם רֹכֵל מסמל את מי שיצא לעולם המעשה ועוסק במסחר ונלחם בחרב גשמית, וכן מבואר במדרש שיר השירים רבה (וילנא ג, ב, בתרגום חופשי):

"מִבֵּל אַבְקַת רֹכֵל (שיר השירים ג, ו): זה יעקב אבינו, שהיתה מיטתו שלמה לפניו ולא נמצא בהן פסולת, ... ר' יודן אמר: כל הרוכלות (מסחר וכלכלה) שישאל עושיין ומצליחין בעולם הזה בזכות אותו האַבְקַת של יעקב אבינו. ר' עזריה אמר שני דברים, דבר אחד: כל מלחמות שישאל עושיין ומצליחין בזכות האַבְקַת של יעקב אבינו. ר' עזריה אמר דבר אחר נוסף: כל תורה שישאל עושיין בעולם הזה בזכות יעקב אבינו..."

ה'אבקי' עשוי מאבנים שנשחקו והתפוררו ונטחנו. ה'אבן' מסמלת דבר יסודי ומוצק, והיא מסמלת את התורה שניתנה מאת הבורא כאמור (שמות לא, יח): "וַיִּתֵּן אֶל מֹשֶׁה כְּכֹלְתּוֹ לְדַבֵּר אֵתוֹ בְּהַר סִינַי שְׁנֵי לַחַת הַעֲדוּת לַחַת אֲבָן כְּתֻבִים בְּאֶצְבַּע אֱלֹהִים". בחיים הגשמיים של עם ישראל יש מסחר ויש מלחמות, ובתוך המסחר והמלחמות מסתתרים 'ניצוצות רוחניים' של תורה.

ה'ניצוצות' האלו נמשלים במדרש הזה ל'אבק' שעשוי מאבנים שנשחקו ונטחנו. זהו אבק שמדיף ריח טוב, שנמשל ל'אבקת רוכל' כאמור "מי זאת עלה מן המדבר פתימרות עשן מקטרת מור ולבונה מכל אבקת רוכל" (שיר השירים ג,ו). במעשה שמסופר במשנה - ה'אם "רוכל" מסמלת את האנשים שנמצאים בעולם המעשה. הצלחות המסחר של ה'אם "אבקת רוכל" הן עצומות, ולומדי התורה נעזרים בסיוע הכלכלי שה'אם "רוכל" תומכת בהם. גם הניצחונות הצבאיים של ה'אם "רוכל" מעניקים ללומדי התורה שלוה שמביאה להצלחות תורניות שלא היו מגיעים אליהן מבלעדיה. השותפות הזו בין ה'אם "רוכל" שהיא דור ה'הורים' לבין לומדי התורה שנחשבים לבניה ("בני רוכל") - יוצרת אצל לומדי התורה רגש כבוד טבעי כלפי דור 'ההורים'. אלא שהרגש הטבעי הזה הוא מסוכן, מפני שהוא עלול לגרום לרבים מלומדי התורה להחליט להפוך ל'הורים'; כלומר, לעזוב את עמל התורה, ולצאת לעולם המעשה ולהתגייס לצבא ולאחוז חרב גשמית; - ולהיות ה'אם "רוכל".

חכמים שבמשנה מביאים לידי ביטוי מעשי את שיטת רבי עזריה במדרש. לשיטתו, יש להציג את לומדי התורה בתור אנשים סוג א' שמצליחים בזכות יעקב אבינו שקשור ל'אבן' עצמה, כאמור: "אבן ישאל" (בראשית מט,כד). ומאידך, את האנשים שמתגייסים לצבא ועוסקים במסחר בתור אנשים סוג ב' שמצליחים בזכות האבן של יעקב אבינו. ולפיכך חכמים שבמשנה שהם 'שומרי חומות התורה' מגדירים את ה'אם "רוכל" כחולה שנוטה למות. על הפן האגדתי של המשנה מולבש הפן ההלכתי שלה, ומכך שחכמים קיימו את צוואתה לתת את התכשיט לבתה, מוכיחים חכמים את שיטתם שיש דין 'צוואת שכיב מרע'.

וכאמור במשלי (כז, יט): "כפמים הפנים לפניך פן יב האדם לאדם", האנשים שמתגייסים לצבא ועוסקים במסחר חשים בבז שלומדי התורה מרגישים כלפיהם, ולכן אף הם חשים בזו כלפי לומדי התורה, ואת הגישה שלהם מציג רבי אליעזר במשנה. ר' אליעזר מציג שיטה חולקת ולפיה מי שיצאו לעולם המעשה ומי שאוחזים בחרב הגשמית - הם ה'חיים'. ה'אם "רוכל" היא 'חיה' וצריך להשאיר אצלה את העטרה. לפי שיטתו הנגדית, "בני רוכל" - שנשארו בבית המדרש ולא נכנעו לרצון ה' להתחבר לעולם המעשה - נחשבים ל'הורוגים' שלא הובאו לקבורה. רבי אליעזר מברך את ה'אם "רוכל" שתזכה לראות שבניה יובאו לקבורה. ומשמעות ה'ברכה' היא שעמלי המלאכות יבינו שמוכרח להיות בעם ישראל תפקיד של 'לומדי תורה', והם יתנחמו בכך שנמצאו מי שמוכנים להיות 'קבורים' (בחיים) בתפקיד הזה.

המירוני שמנסה לטפל בשנאה ההדדית

המעשה שבמשנה מרמז לתחושת הבז שעמלי התורה חשים כלפי אלו שעוסקים ומצליחים בכלכלה ובמלחמות, תחושת בזו שמתבטאת בכך שהם מתייחסים אליהם בתור 'חולה שמת'. ובתוספתא מרומז שרבי שמעון בר יוחאי ניסה לטפל בתחושת בזו זו.

בתוספתא (בבא בתרא [ליברמן] י,יב) מובא שרבי אליעזר הסתייע לשיטתו בענין צואת שכיב מרע במעשה שעשה 'מירוני אחד'. המעשה מובא גם בתחילת סוגיית התלמוד הבבלי על המשנה שם (בבא בתרא דף קנו, ב):

"תניא, אמר להן רבי אליעזר לחכמים: מעשה במרוני אחד שהיה בירושלים, והיו לו מטלטלין הרבה וביקש ליתנם במתנה, אמרו לו: אין להם תקנה עד שיקנה על גב קרקע. הלך ולקח בית סלע אחד סמוך לירושלים, ואמר: צפוני לפלוני ועמו מאה צאן ומאה חביות, ודרומו לפלוני ועמו מאה צאן ומאה חביות, ומת, וקיימו חכמים את דבריו! אמרו לו: משם ראינו? מרוני בריא היה. "

הרובד החיצוני של המעשה הוא פשוט. לדעת רבי אליעזר, אותו מירוני היה חולה שנטה למות ואף על פי כן נאלץ להקנות בדרכי הקנין הרגילות ומכאן שאי אפשר להקנות ב'צוואת שכיב מרע', אלא שאם המעשה מסופר רק לצורך המשא-ומתן ההלכתי לא היה צורך להאריך בפרטים מיותרים. מדוע חשוב לספר שהנותן היה 'מרוני'? ומדוע חשוב לספר שהוא היה בירושלים? ומדוע חשוב לרמז שבני ירושלים לא רצו לסייע לו בהקנות המתנות ולא הסכימו להקנות לו מעט קרקע אצלם והוא נאלץ לקנות אותה 'מחוץ לירושלים'?

אמנם כפי שהתבאר לעיל, פעמים רבות שהמעשה משלב בין משא-ומתן הלכתי לבין יסודות באגדה. והמעשה מאריך בפרטים שלכאורה הם מיותרים משום שהם בעלי חשיבות מרובה באגדה.

המעשה מספר שהנותן היה 'מירוני' כדי לרמז לתנא שידוע שמקומו ב'מירוני', והוא רבי שמעון בר יוחאי. רשב"י עמל בתורה ומקומו היה בתוך ירושלים של מעלה. אולם הוא ראה 'חיים' גם באלו שמחוץ לירושלים של מעלה. הוא רצה להקנות 'מתנות' לאלו שבפנים אך גם לאלו שבחוץ. אך אלו שבי'ירושלים של מעלה' רצו שהמתנות תישארנה רק להם, ולא הסכימו לסייע לרשב"י להקנותם לאלו שבחוץ. אולם רשב"י לא נכנע להם, הוא יצא מחוץ לירושלים ובמקום הסמוך לה הוא קנה 'בית סלע', ובאמצעותו הוא הצליח להקנות מתנות. מחוץ לירושלים וסמוך לה הוא גם המקום שאחיה השילוני פוגש את הנציג של בית יוסף וממנה אותו למלך. גם רשב"י יוצא מחוץ לירושלים של מעלה ופועל לכך שמישיח בן יוסף לא ימות מחוץ לירושלים של מעלה. רשב"י מקנה מתנות לשני הצדדים שבעם ישראל. לאלו שנמצאים ב'צפון' שמסמל את העיסוק ב'עושר' (והם חיילים של משיח בן יוסף), ולאלו שנמצאים ב'דרום' שמסמל את העיסוק ב'חכמה' (והם חיילים של משיח בן דוד).

ואמנם ר' שמעון בר יוחאי ('המירוני') היה כמה דורות אחרי רבי אליעזר, אך ה'מעשה' אינו מתכוון לתאר מאורע היסטורי. כוונת מספר המעשה להציג שיטה באגדה המתנגדת למעשיו של רבי שמעון, ורבי אליעזר נבחר לייצג את בעלי השיטה הזו. לשיטתם, לרבי שמעון ('המירוני') שרואה חיים בשני הצדדים השונים שקיימים בעם ישראל, ומוכן לתת מתנות גם לאלו שעוסקים בכלכלה ובמלחמות - יש 'פגם בהשקפה'. ולפי ראייתם רבי שמעון נחשב ל'שכיב מרע' שמת בסופו של דבר. ועל הפן האגדתי של המעשה בא רבי אליעזר ומלביש 'פן הלכתי'. ומכך ש'המירוני' (רבי שמעון) השכיב מרע' נאלץ להקנות בדרכי הקנין הרגילות מוכיח רבי אליעזר את שיטתו שגם שכיב מרע אינו יכול להקנות בדיבור פיו.

אולם חכמים (שם, בברייתא במסכת בבא בתרא) חולקים על רבי אליעזר ומסכימים עם רבי שמעון, הם סבורים שלרבי שמעון שרואה חיים בשני הצדדים השונים שקיימים בעם ישראל אין שום 'פגם בהשקפה', ולפי ראייתם רבי שמעון ('המירוני') נחשב ל'בריא' והוא בכלל לא מת בסופו של דבר, וכפי שהם עונים לרבי אליעזר "מרוני בריא היה". ועל הפן האגדתי של המעשה מולבש גם 'פן הלכתי', כיוון שהמירוני (רבי שמעון) הוא בריא לכן הוא נאלץ להקנות בדרכי הקנין הרגילות. אך אילו היה 'שכיב מרע' היה יכול להקנות בדיבור פיו, וכדין 'צוואת שכיב מרע'.

רבי שמעון הנשיא

גם הברייתא (במסכת גיטין) שדנה, במי ששלח מתנה והגיע השליח וגילה שמי שהמתנה מיועדת לו מת, אינה כפשוטה, ודבר זה מרומז כבר בתחילתה. הברייתא פותחת: "הולך מנה לפלוני, והלך ובקשו ולא מצאו", ומהמשך דבריה משמע שהכוונה שהוא מת. במציאות אלו שני מקרים שונים שהדין בהם שווה, ובין שהשליח לא מצא את מקבל המתנה ובין שמצא שמקבל המתנה מת, צריך השליח להחזיר את המתנה לשולח, וכפי שניסח הרמב"ם את ההלכה, שמדובר בשני מקרים². אך הברייתא אינה

מפרידה בין המקרים, ומתייחסת למקרה של 'הלך ובקשו ולא מצאו' בתור מקרה של 'מות', וזאת כדי לרמוז לנו שמדובר במי שלא 'מות' ממש; אלא שבעיני השליח הוא לא מצוי במצב ראוי, ולכן הוא נחשב בעיני השליח בתור 'מת'. לאור הרמז הזה, ניתן להבין שיתכן שגם שולח המתנה לא 'מות' ממש, אלא שבעיני השליח הוא נחשב ל'מת'. והברייתא חוזרת ומרמזת כאן למעשיו של 'המירוני' (רבי שמעון), שראה חיים גם באנשים מישראל שעוסקים בצד הגשמי של העולם, במלחמות ובכלכלה, וכדלקמן. כזכור, במעשה במירוני, רשב"י עמל בתורה ומקומו היה בתוך 'ירושלים של מעלה'. אולם הוא ראה 'חיים' גם באלו שמחוץ לירושלים של מעלה. הוא רצה להקנות 'מתנות' לאלו שבפנים אך גם לאלו שבחוץ, אך אלו שבפנים רצו שהמתנות תישארנה רק להם. המעשה (במסכת גיטין) ב'רבי שמעון הנשיא' חוזר ומספר במילים אחרות את אותו עיקרון.

רבי שמעון הנשיא שנמצא ב'ירושלים של מעלה' ביקש מאחד משוכני 'ירושלים של מעלה' שיהיה שליח עבורו להביא מתנה למישהו שנמצא 'מחוץ לירושלים'. השליח הגיע לאדם המיועד, אך לפי השקפתו של השליח לא נמצא 'המיועד' במצב ראוי לקבל את המתנה, משום שהמיועד אינו עמל כל היום בתורה, והדבר מוגדר במעשה בתור "לא מצאו". בעיני השליח האדם המיועד נחשב לאדם 'מת', ולכן הוא חוזר בחזרה ל'ירושלים של מעלה' כדי להחזיר את המתנה ל'רבי שמעון הנשיא'. אמנם בדרכו חזרה הרהר השליח בליבו שמסתבר שרבי שמעון הנשיא ידע על מצבו של אותו המיועד, ולמרות זאת הוא התעקש לתת לו את המתנה, ואם כן גם לרבי שמעון הנשיא יש 'פגם בהשקפה', ולפיכך הגדיר השליח גם את 'המשלח' (רבי שמעון הנשיא) בתור 'מת'. כאשר אומר רבי שמעון הנשיא בברייתא: "על ידי היה מעשה ואמרו יחזרו ליורשי משלח", הוא מספר לנו שהוא היה זה שמסר את המתנה לשליח, ובעקבות כך הוא הוגדר על ידי השליח כמי שיש לו 'פגם בהשקפה', והוא נחשב על ידי השליח ועל ידי כמה מחכמי ישראל בתור 'מת', ולכן הם אמרו שיש להחזיר את המתנה ליורשיו.

על המשמעות הסמלית של המעשה, מולבש גם פן הלכתי, ולכן מובאות דעות שונות של תנאים כיצד יש לדון במקרה שמת ממש המיועד לקבל את המתנה ושמת ממש גם שולח המתנה. ובפן ההלכתי הלכה כרבי יהודה הנשיא שאמר 'מצוה לקיים דברי המת'. אמנם כאשר בא רב יוסף וקובע "הלכה כרבי שמעון הנשיא", אין כוונתו לקבוע הלכה בפן ההלכתי של המעשה, וכפי שמבררת בסמוך סוגיית התלמוד. כוונת רב יוסף היתה לקבוע הלכה בפן האגדתי של המעשה, והוא קובע שצודק רבי שמעון הנשיא, וגם מי שמחוץ לירושלים של מעלה נחשב לאדם חי ואפשר וצריך להקנות לו מתנות. רב יוסף קובע שרבי שמעון הנשיא ששלח את המתנות נחשב ל'אדם בריא' שלא מת. ולדבר זה מרמזת הסוגיה באומרה שלשיטת רב יוסף המשלח היה בריא שלא מת.

ההתלבטות במשמעות השם נשיא

כזכור, הסוגיה התלבטה האם מספר המעשה נקרא 'רבי שמעון הנשיא', או שהוא נקרא 'רבי שמעון' והוא מספר את המעשה בשם 'הנשיא'. לפי מה שהתבאר כעת, מובנים הדברים באור חדש וכדלקמן. המילה 'נשיא' מסמלת את המשיח שדואג לכלל ישראל, וגם לאלו שדחו אותם מחוץ ל'ירושלים של מעלה' וכפי שמרמזו בנבואת יחזקאל (לד, כ-כד)

"לִבְנֵי כַּהֵן אֲמַר אֲדַנְי יִקְוֶה אֲלֵיהֶם הַנְּנִי אֲנִי וְשִׁפְטֹתַי בֵּין שָׁה בְרִיָּה וּבֵין שָׁה רִזָּה: יַעַן בְּצִד וּבְכַתֵּף תִּהְדָּפוּ וּבְקַרְנֵיכֶם תִּנְגָּחוּ כָּל הַנְּחָלוֹת עַד אֲשֶׁר תִּפְּצוּתֶם אוֹתָנָה אֶל הַחוּצָה: ... וְהִקְמַתִי עֲלֵיהֶם רָעָה אַחַד וְרָעָה אֶתְהוּן אֶת עַבְדֵי דָוִד הוּא יִרְעָה אֶתְם וְהוּא יִהְיֶה לָהֶן לְרָעָה: וְאֲנִי ה' אֶהְיֶה לָהֶם לְאֱלֹהִים וְעַבְדֵי דָוִד נְשִׂיא בְּתוֹכְכֶם אֲנִי ה' דִּבַּרְתִּי:"

באמצעות ההתלבטות הזו מרמזת הסוגיה, שיש צד לכנות את התנא הידוע 'רבי שמעון' (בר יוחאי) בשם 'רבי שמעון הנשיא' משום שהוא עושה את מעשיו של דויד 'הנשיא', וגם הוא מקרב את אלו שנדחו אל מחוץ ל'ירושלים של מעלה' והוא רואה בהם אנשים 'חיים' שראויים לקבל מתנות.

ואמנם הסוגיה מתלבטת שמה רבי שמעון אמר את דבריו בשם 'הנשיא'. כלומר, שרבי שמעון מספר את הדברים בשם 'הנשיא', והיינו ש'הנשיא' היה זה ששלח שליח לתת את המתנה לזה ש'מחוץ לירושלים של מעלה', ומשום כך 'הנשיא' נחשב אחר כך על ידי השליח בתור מי שיש לו 'פגם בהשקפה' ואף הוגדר אחר כך בתור 'מת'. צד זה של הפרשנות מרמז ש'מעמלי התורה' אינם מזהים באופן נכון גם את 'הנשיא' ('המשיח') והם מתייחסים אליו בבוז.

יסוד זה מרמז גם בסוגיה במסכת סנהדרין (דף צח ב) המתלבטת מהו 'שמו של המשיח', ומתברר בה שכל אחת מהישיבות היתה בטוחה שראש הישיבה שלה הוא מלך-המשיח שעליו דברו נביאי ישראל, אך לפי הכרעת ההלכה (דעת 'חכמים') 'מלך המשיח' הוא דמות שתלמידי הישיבות מתייחסים אליה בבוז ומכנים אותו 'חיוורא דבי רבי' ('המצורע של הישיבה'). וכוונת הדברים היא כמתואר גם ברמב"ם בהלכות מלכים פי"א ה"ד, ש'מלך-המשיח' ('הנשיא') עוסק גם במלחמות: "ואם יעמוד מלך מבית דויד הוגה בתורה ועוסק במצות כדויד אביו, כפי תורה שבכתב ושבועל פה, ויכוף כל ישראל לילך בה ולחזק בדקה, וילחם מלחמות ה', הרי זה בחזקת שהוא משיח". תלמידי הישיבות התייחסו בבוז למי שבנוסף לעמלו בתורה הוא עוסק גם במלחמות ה', והתייחסו אליו בתור 'מצורע'. אולם אותה סוגיה במסכת סנהדרין מכריעה כדעת חכמים שדווקא הוא נחשב ל'משיח'.

יסוד זה של הבוז כלפי 'המשיח' ('הנשיא') חוזר ומרמז גם בסוגיה במסכת גיטין, המביאה צד ולפיו רבי שמעון מספר את המעשה בשם 'הנשיא'. והיינו ש'הנשיא' היה זה ששלח שליח לתת את המתנה לזה ש'מחוץ לירושלים של מעלה', ומשום כך 'הנשיא' נחשב אחר כך על ידי השליח בתור מי שיש לו 'פגם בהשקפה' ואף הוגדר אחר כך בתור 'מת'.

אך בכל אופן, גם על הצד הזה קבע רב יוסף שהלכה כרבי שמעון בשם הנשיא. וזאת משום ש'הנשיא' (המשיח) נמצא בהיכל גבוה מאוד והוא לומד שם תורה מפי הקב"ה³, ולכן הלכה כרבי שמעון שאמר את דבריו בשם הנשיא. והקב"ה רואה ב'נשיא' אדם בריא וחי, ואינו מחשיב אותו כ'מת'.

¹ "וַיְהִי בַעַת הַהִיא וַיִּרְבְּעוּ יָצָא מִירוּשָׁלַם וַיִּמְצָא אוֹתוֹ אַחִיהַּ הַשִּׁילְנִי הַנְּבִיא בְּדָרֶךְ וְהוּא מִתְפַּסֵּה בְּשִׁלְמָה חֲדָשָׁה וְשִׁנְיָהֶם לְבָדָם בְּשָׂדֶה: וַיִּתְפֹּשׂ אַחִיהַּ בְּשִׁלְמָה חֲדָשָׁה אֲשֶׁר עָלָיו וַיִּקְרָעָהּ שָׁנִים עֶשֶׂר קָרְעִים: וַיֹּאמֶר לְרַבְעָם קַח לָךְ עֶשְׂרֵה קָרְעִים כִּי כֹה אָמַר יְקֹנֶה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל הַנְּנִי קָרַע אֶת הַמַּמְלָכָה מִיַּד שְׁלֹמֹה וְנָתַתִּי לָךְ אֶת עֶשְׂרֵה הַשְּׁבָטִים: וְהַשְּׁבֵט הָאֶחָד יִהְיֶה לוֹ לְמַעַן עַבְדֵי דָוִד וְלְמַעַן יְרוּשָׁלַם הָעִיר אֲשֶׁר בְּחַרְתִּי בָּהּ מִכָּל שְׁבָטֵי יִשְׂרָאֵל:" (מלכים א,יא,כט-לב).

² "הלך לוי במאה זו שנשתלחו עמו להוליכן לשמעון, ובקש שמעון ולא מצאהו יחזיר לראובן, מת שמעון בחיי ראובן יחזיר לראובן..." (רמב"ם הלכות זכיה ומתנה ד,ה).

³ כמרמזו בזוהר (הקדמה דף ו,א): "מגדל חד דפרח באוירא רב ויקירא ואיננו דדירין ביה בהאי מגדלא קודשא בריך הוא וחד מסכנא".

שו"ת במראה הבזק

(מתוך ח"ג)

Karlsruhe, Germany

קרלסרואה, גרמניה
שבט תשנ"ג

מי שחי עם נכריה דינו לענין ההכנות לקבורה וקבורתו בקבר ישראל

שאלה:

החי עם הנכרית, האם מתעסקין בקבורתו, או שדינו כדין מומר שאין רשאים לקבורו בקבר ישראל, ואין מתעסקין בקבורתו?

תשובה:

"אפילו פוקר מפורסם שפרש מדרכי ישראל ופרק מעליו כל עול מדת ישראל, אף שאין מתאבלין ואין אוננין עליו ואין קורעין עליו וכו', צריכים להתעסק בקבורתו, ונקבר בקברות ישראל, אלא שאין צריך לקבורו בין קברים של שומרי תורה ומצוות, כי אם מן הצד"¹.

אך מומר שהמיר את דתו, אין רשאים לקבורו בקברי ישראל בשום אופן, אפילו כשביקש, ואין מתעסקים בקבורתו כלל².

החי עם הנכריה (והוא לא המיר דתו) לא גרע מפוקר מפורסם שפרש מדרכי ישראל, וצריכים להתעסק בקבורתו.

¹ "גשר החיים" (ח"א עמ' רעד), שהרי מצוות עשה "קבור תקברנו", והלאו ד"לא תלין" נאמר בהרוגי בית-דין, ומאין חילוק בין סוגי הרשעים הנידונים [נדלא כריב"א המובא בהגהת אשרי לחולין (פרק ז' סי' טז), שהחמיר שלא לקבור עבריינ].

² "גשר החיים" (שם). ולא כתב שם להתיר להתעסק בקבורתו, אם ביקש להיקבר בקבר ישראל. ומה שכתב בשו"ת "חתם סופר" (יו"ד סי' שמא) היינו בחייל שנמצא לאחר מיתתו כשצלב תלוי לו בצווארו, דאפשר דעכו"ם תלו לו בצווארו, אבל לא במי שידוע שהמיר את דתו.

בשם צוות המשיבים ובברכת התורה,

הרב משה ארנרייך   הרב יוסף כרמל
ראשי הכולל

גם אני מאשר:
הרב שאול ישראלי

לע"נ שלמה דוד בן זלמן ושרה אבנית ז"ל נלביע סיון תשע"ט	לע"נ רבי יעקב ז"ל בן אברהם ועיישה וחנה בת יעיש ושמוחה סבג	לע"נ גב' לורין הופמן ז"ל	לע"נ חיים משה בן קוקה יהודית כחן ז"ל נלביע ז' בתשרי תשע"ה	לע"נ סוזי בת עליזה כחן ז"ל נלביע כ"ד בחשוון תשע"ח
--	--	--------------------------------	--	--

לע"נ הנופלים במערכה על הגנת המולדת הי"ד

הספר משטר ומדינה בישראל על פי התורה (4 כרכים) מאת הרב נפתלי בר אילן,

יצא לאור בעריכה חדשה בהוצאת מכון "ארץ חמדה"

הספר מתמודד עם אתגרי השעה הניצבים בפני המדינה היהודית העצמאית ע"י ניתוח ובירור מקיפים במקורות. בין הנושאים הדוניים - משטר דמוקרטי ומלוכני, שלטון החוק, הפרדת רשויות, ביקורת שיפוטית, טוהר השלטון, מדיניות פסקלית ומוניטרי, שירותי רווחה, סל תרופות, איכות הסביבה, משפט בינלאומי, אמנת ג'נבה, כבוד האדם וחירותו, פיתוח האישיות, זכויות אזרח ועוד ועוד.
זכה בפרס הרב קוק ובפרס הרב ישראלי של מכון ארץ חמדה.

חדש - "צפנת ישעיהו" מאת הרב יוסף כרמל

הנביא ישעיהו פעל באחת מהתקופות הסוערות והדרמטיות ביותר בחיי האומה הישראלית, תקופה של ציפיה למשיח שנשברה ברעש אדמה נורא, וחוללה גם מהפך רוחני ופוליטי. האור בקצה המנהרה הפגיע שוב רק בימיו של חזקיהו. צפנת ישעיהו: מעוזיה עד אחז מפגיש אותנו עם שלושה מלכים שעמדו בצומת היסטוריה בתולדות עמנו: עוזיה, המלך שדרש את האלוהים אך לקה בצרעת בעקבות חטאו; יותם, המלך הדיק ביותר בתולדות עמנו; ואחז, המלך אשר הכיר בקב"ה אבל לא האמין בהשגחתו. בבואו לבבאות ישעיהו, נצמד הרב כרמל, לדברי חכמינו גדולי הראשונים, ומציע דרך מרתקת ללימוד תנ"ך בעקבות חז"ל. קריאה זו מבהירה את התכנית האלוהית ומבררת סוגיות עקרוניות באמונה. צפנת ישעיהו מגלה לקורא את משמעות הנבואות לדורו של הנביא ואת הרלוונטיות שלהן לדורנו.

לרכישה